

ШТРИХИ

Олександр БОРОНЬ

ЧИ СЛУШНО ПОРТРЕТ САПОЖНИКОВИХ АТРИБУТОВАНО ШЕВЧЕНКОВІ?

У новому Повному зібранні творів Тараса Шевченка в 11-му томі («Мистецька спадщина. Живопис і графіка: 1857—1861») під № 2 репродуковано невідомий портрет Пелагеї та Ганни Сапожникових, що, як зазначено в коментарі, зберігається в Картинній галереї ім. Т. Г. Шевченка в Алмати (Казахстан) [6:11, 291]. Ще 1976 р. на базі колекцій Казахської державної художньої галереї ім. Т. Г. Шевченка (засновано 1935 р.) і Республіканського музею прикладного мистецтва (засновано 1970 р.) був утворений Державний музей мистецтв Республіки Казахстан, якому 1984 р. надано ім'я Народного художника Казахської РСР А. Кастеева [7]. Впадає в око різниця відмінність малюнка від інших Шевченкових портретів цього періоду: К. Козаченко [6:11, № 4], Т. Єпіфанова [6:11, № 7], М. Комаровського (?) [6:11, № 12], Є. Панченка (?) [6:11, № 13], П. Овсянникова [6:11, № 15] тощо, більшість із яких автор підписав. Тож варто з'ясувати, чим керувалися упорядники, атрибутувавши портрет Сапожникових Шевченкові.

На звороті малюнка колишній його власник — професор мозаїки Всеросійської академії мистецтв у Ленінграді Володимир Фролов [5:2, 49] зробив напис олівцем: «Рис. Т. Шевченко // в Астрахани, когда он // служил у Сапожниковых — Изобр. Ростовцева П. Ив. в замужестве Сапожникова — жена Алекс. Петр. Сапожникова и их дочь Надежда Александровна в замужестве Годейн» [6:11, 291]. Однак щодо зображених осіб і авторства в коментарі у згаданому виданні сказано, що як портрет Пелагеї Іванівни Сапожникової — другої дружини Олександра

Петровича Сапожникова та їхньої доньки Ганни Олександрівни Сапожникової «атрибутований 1989 р. на підставі архівних матеріалів та порівняння з портретами членів цієї родини, що зберігаються в Російському музеї та Астраханській картинній галереї ім. Б. М. Кустодієва» [6:11, 292], і наведено покликання на статтю М. Корнійчук [3]. Порівнявши старшу за віком зображену із двома іншими портретами П. Сапожникової — невідомого художника 1825 р. і В. Тропініна роком пізніше, дослідниця підтвердила правильність її ідентифікації.

Щодо другої портретованої напис є хибним: зіставлення з портретом Н. Годейн роботи І. Тюріна 1844 р. (зберігається в Державному російському музеї в Петербурзі) засвідчило, що це різні особи [3, 200]. Як зауважує М. Корнійчук, на час Шевченкового перебування в Астрахані у серпні 1857 р., крім братів Олексія Олександровича і Олександра Олександровича, мешкали Пелагея Іванівна і Ганна Олександрівна, її дочка, а також дружина Олександра Сапожникова — Ніна Олександрівна та її мати — Катерина Никифоровна Козаченко, про портрет якої роботи Шевченка вже згадувалося. Науковець логічно припустила, що на парному портреті зображено або дочку Ганну, або невістку Ніну. У результаті порівняння з наявним іконографічним матеріалом (фотографії Н. Сапожникової, портрет роботи Я. Гольдבלата) М. Корнійчук дійшла однозначного висновку, що це не Ніна Олександрівна. Відповідно, на її думку, поруч зображено дочку П. Сапожникової Ганну, якій у 1857 р. виповнилося 30 років [3, 203]. З такою ідентифікацією можна погодитися. Водночас із цього випливає, що на фактичну точність напису на звороті малюнка в жодному разі не можна покладатися.

Утім авторство Шевченка стверджується саме на основі цього напису. Малюнок спершу був власністю Н. Сапожникової, потім М. Бенуа, Н. Фролової, В. Фролова, згодом О. В. Фролова [5:2, 49] (про цього останнього в новому зібранні не згадано; не плутати з В. О. Фроловим). До появи напису портрет не відносили до Шевченкових творів. В. Фролов, зрозуміло, мав неабияке зацікавлення в тому, щоб авторство належало відомому митцю, тим більше, що певне підґрунтя для цього існувало: родина Сапожникових справді пов'язана з поетом.

Уперше твір експоновано 1955 р. на виставці картин російських художників XVIII — початку XX ст. із приватних збірок Ленінграда [5:2, 49]. Тоді ж Й. Піккієв оприлюднив коротку нотатку про малюнок під гучною назвою «Невідомий твір Шевченка» [4] (у коментарі академічного видання не наведено ані дати газети, ані її номера, як немає необхідних відомостей і у статті М. Корнійчук). Автор публікації констатував, що напис на портреті «не цілком правильний», бо Шевченко ніколи не служив у Сапожникових. На переконання дописувача газети, малюнок зроблено не в Астрахані 1857 р., а в Петербурзі в перший пе-

ріод знайомства молодого Шевченка з Сапожниковими: востаннє поет бачився з Олександром Олександровичем у 1842-му [6:5, 85], тобто з 14—15-річним юнаком. Оскільки Н. Годейн померла 1845 р., Й. Піккієв упевнено датував твір 1840—1842 рр.

Помітно обережнішими виявилися упорядники Повного зібрання творів у десяти томах, віднісни малюнок у розділ «Сумнівні (dubia)» [5, № 343], про що в новому академічному виданні некоректно сказано, ніби він у десятитомнику просто «був уміщений» [6:11, 291]. Такий вислів дезінформує читача, створюючи враження, буцімто і в попередньому зібранні портрет розглядався як твір Шевченкового авторства, що не зовсім так. На думку коментатора (у преамбулі не вказано, кому належить опис саме цього твору [5:1, 2—3]), нотатки у щоденнику свідчать, що поет у серпні 1857 р. зустрівся тільки з Олександром Сапожниковим, його дружиною та тещею, про портретованих (відповідно до напису) не згадано [5:2, 49]. Коментатор узагальнює: «Відсутність підпису художника, що незвичайно для портретів Т. Г. Шевченка цих років, а також штриховка зліва направо, не властива роботам Шевченка, вимагають додаткових досліджень щодо авторства» [5:2, 49]. Натомість М. Корнійчук наполягає: «<...> відсутність авторського підпису не може бути підставою для відведення авторства Т. Г. Шевченка» [3, 204]. Хіба не очевидно, що спершу слід ще довести те авторство?

Членів родини Сапожникових портретували М. Аргунов, В. Тропінін, І. Тюрін, Я. Гольдблат, невідомі художники [3, 201], але за дивною логікою, непідписаний твір чомусь конче має належати Шевченкові. «Безпідставним є твердження і про не властиву для Шевченка манеру виконання — штрихування зліва направо, оскільки портрет Пелагеї Іванівни та Ганни Сапожникових не справляє враження викінченої роботи. Художник повністю завершив тільки обличчя», — пише дослідниця, із чим важко погодитися, бо портрет суб'єктивно видається завершеним. Вона продовжує, що «у Шевченка є малюнки і портрети, де штрихування зроблено в такому ж напрямку»: «Родинний портрет», «Портрет невідомого», етюд «Русалка» [3, 204]. Перші два — це лише побіжні зарисовки в альбомі 1846—1850 рр. [6:9, № 102, № 126] («Русалка» [6:11, № 108]). Навряд чи штрихування в інший бік у трьох начерках із кількох сотень може довести Шевченкове авторство, як і взагалі штрихування — будь-чиє. Цим вичерпуються аргументи щодо авторства. Відповідно твір датовано 16—22 серпня 1857 р., коли Шевченко спілкувався в Астрахані з Сапожниковими.

Не зайвим буде нагадати, скориставшись літописом П. Жура [1, 285—287], чим у ці дні займався Шевченко, поновивши 16 серпня знайомство з Олександром Сапожниковим. Того дня поет запізнався з лікарем Є. Одинцовим і колишнім студентом Київського університету

Ф. Чельцовим, що зробили записи в щоденнику [6:5, 84]. За спогадами І. Клопотовського (у записі В. Кларка), у його квартирі друзі влаштували імпровізовану виставку Шевченкових малюнків, привезених із Новопетровського укріплення [2, 656—657]. Олександр Сапожников нібито влаштував поєтові катання Волгою на пароплаві [2, 657]. 17 серпня у щоденнику з'явився жартівливий запис Івана Рогожина (рукою Ф. Чельцова) про солдатську службу [6:5, 84]. 18 серпня Шевченка провідав і залишив про це запис у щоденнику його давній знайомий В. Кишкін, капітан пароплава «Князь Пожарский» [6:5, 85], С. Незабитовський переписав із «Малої книжки» поета у свій саморобний зошит поему «Чернець» і вірш «А. О. Козачковському». 18—19 серпня С. Незабитовський записував від Шевченка пісню «Разлюби меня, покинь меня...», 19 серпня поета відвідали й розписалися в щоденнику його нові польські друзі К. Новицький, П. Радзейовський, Т. Шалевич [6:5, 85]. 20 серпня Шевченко переписав у саморобний зошит С. Незабитовського вірш «Ще як були ми козаками...». Т. Зброжек занотував до Шевченкового щоденника польською мовою урочисте звернення до поета [6:5, 85]. 22 серпня колишній засланець на пароплаві «Князь Пожарский» вирушив з Астрахані до Нижнього Новгорода [6:5, 87]. 23 серпня зворушений Шевченко зафіксував у щоденнику свої враження:

С 15 по 22 августа был у меня в грязной и пыльной Астрахани такой светлый, прекрасный праздник, какого еще не было в моей жизни. Земляки мои, большею частью кияне, так искренно, радостно, братски приветствовали мою свободу и до того распростерли свое гостеприимство, что лишили меня свободы самому вести свой журнал и взяли эту обязанность на себя [6:5, 85].

Малоймовірно, щоб у ці дні в художника знайшовся час для роботи. Треба також додати, що неправдивою є інформація нового академічного видання, ніби портрет Сапожникових уперше репродуковано 1955 р. у згаданій статті Й. Піккієва: ілюстрацій вона не містить, тому, виходить, уперше його відтворено у десятитомнику.

Крім довільного напису з фактичними помилками і щодо визначення однієї з портретованих осіб, і щодо характеру взаємин Шевченка із Сапожниковими («служил»), немає жодних доказів його авторства. Категорично неприпустимо в такий спосіб «збагачувати» доробок митця, вважаючи ніби це «розширить скупі відомості про творчість Шевченка-художника під час перебування в Астрахані» [3, 205]. Ретельно дослідивши оригінал, своє вагоме слово мають сказати професійні мистецтвознавці, добре обізнані з образотворчою спадщиною художника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жур П. Труды і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / Вст. стаття М. Павлука. Київ: Дніпро, 2003. 520 с.
2. Кларк В. Тарас Григорьевич Шевченко в Астрахани. По поводу тридцатипятилетней годовщины смерти поэта // Русская старина. 1896. Т. 85. Март. С. 655—658.
3. Корнійчук М. Астраханський портрет // В літопис шани і любові. Київ: Вид-во при Київському держ. ун-ті, 1989. С. 200—205.
4. Піккієв Й. Невідомий твір Шевченка // Радянська культура. 1955. 22 травня. № 41. С. 4.
5. Шевченко Т. Повне збір. тв.: В 10 т. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. Т. 7. Кн. 1—2.
6. Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 12 т. Київ: Наукова думка, 2001—2014.
7. A. Kasteyev state museum of arts of the Republic of Kazakhstan. URL: <https://www.gmirk.kz/en/>.

Отримано 6 липня 2020 р. м. Київ

Спадщина: Літературне джерелознавство, текстологія. Київ, 2020. Т. XV. 560 с.

У п'ятнадцятому томі щорічника вміщено п'ять статей. О. Боронь розмірковує про доцільність кон'єктур у вірші «Бували війни й військові сварилі...» та про ймовірне існування невідомого нині автографа вірша «Якось-то йдучи уночі...» Т. Шевченка. М. Бондар порушує питання едиції поеми С. Руданського «Лірикові думи» («Байки світові в співах»). Ю. Андрушко знайомить із франкомовним спадком В. Самійленка. В. Гайда на підставі маловідомих архівних джерел реконструює обставини, за яких створювався ліричний цикл М. Семенка «Гімни св. Терезі» (1918). М. Назаренко зосереджується на особливостях коментування творів українських письменників.

Другий розділ відкриває публікація створеної у XV ст. проповіді митрополита Григорія Цамблака «Слово на славне Вознесіння Господа нашого Ісуса Христа». Наші знання про творчу спадщину А. Свидницького розширюють вперше оприлюднені оповідання «Іван Доробало» та запис народної казки «Лисичка». Маловідомий образ батька Лесі Українки доповнюють листи П. Косача до Є. Драгоманової. А. Котенко у статті-передмові до невеликого блоку маловідомих п'єс зосереджує увагу на взаєминах українських драматургів із театральною цензурою, зокрема на прикладі історії драм Ф. Кириленка «Горобина ніч», В. Потапенка «Грішниця», Т. Баранцева «Гамалія» і «Княжна Локсандра» та М. Садовського «Никандр Безщасний». Важливим джерелом до вивчення біографії П. Саксаганського стане укладена Ю. Меженком на основі газетних і журнальних матеріалів хронологія виступів актора. Завершують другий розділ спогади С. Жураховича і Є. Пономаренка про С. Голованівського, друковані тут до 110-літнього ювілею письменника.

У третьому розділі представлено анотовані описи нещодавно опрацьованих архівних фондів М. Бернштейна, Н. Крутікової та О. Лятуринської.

Б. Ц.

Наші
презентації